

การศึกษาจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในชาดกที่ส่งผลต่อการบรรลุธรรม
A STUDY OF BODHISATVA' S CONDUCTS IN JATAKA TOWARDS THE
ENLIGHTENMENT

พระครูปริยัติพัชรธรรม

Phrakhrupriyatphatcharatham

นรณ กุลผาย

Narun Kulpay

พระมนุศักดิ์ คำผา

PhraManusuk Kampha

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พ้อขุนผาเมือง เพชรบูรณ์

NARUN.KUL@MCU.AC.TH

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นการนำเสนอศึกษาจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก เพื่อวิเคราะห์จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ส่งผลต่อการบรรลุธรรมการบำเพ็ญจริยวัตรสร้างบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ เป็นกระบวนการหมั่นฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ มีคุณธรรม ที่จะทำให้เป็นคนดีที่โลกต้องการ เป็นที่ปรารถนาของทุก ๆ คน ด้วยการปฏิบัติที่มีความมุ่งมั่นเพื่อความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่าการสร้างบารมี เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงการเลื่อนระดับขั้นของการทำความดีจากระดับปกติสามัญ จนถึงระดับสูงสุด ในบารมีทั้ง 10 ประการ มุ่งไปในการเป็นเครื่องช่วยทำให้พระโพธิสัตว์บรรลุพระโพธิญาณ

การบรรลุพระโพธิญาณบารมีที่สำคัญ คือ ปัญญาบารมี เป็นบาทเบื้องต้นที่นำไปสู่การตรัสรู้ธรรม ปัญญาบารมีของโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญจริยวัตรสร้างบารมีธรรม ผ่านกระบวนการสุตมยปัญญา จินตามยปัญญาและภาวนามยปัญญา ซึ่งทำให้เกิดมีแล้วนำไปช่วยเหลือผู้อื่น ด้วยกามาวจรมหากุศลจิตจนกลายเป็นปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ในการตรัสรู้ธรรม เป็นความรู้ระดับญาณขั้นสูงสุด ทำให้

หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เป็นความรู้ที่สามารถทำหลายกิเลส รู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เกิดขึ้น

คำสำคัญ: จริยวัตร, โพธิสัตว์, บรรลุมรรค

Abstract

This academic article presents to study the Bhodisatva's Conduct in Jataka for analyzing His conducts influenced to the enlightenment found that to fulfill the perfection of manners of Bhodisatva was the process of self practice and training in order to have knowledge and morality for being good enough to the world and all human beings by practicing for the greatest success called the Perfection Creation. This showed the movement to higher step of good deed, from common to highest of ten perfections aimed at being the help of making Bhodisatva enlighten Bhraphodiya.

The important factor to enlighten the perfection of Bhraphodiya was the perfection of wisdom based on having been brought to enlightenment. Bhodisatva's perfect wisdom with perfect manner was through the process of Sutamaya-paññā (Wisdom from listening), Cintāmayā-paññā (Wisdom from thinking), and Bhāvanāmayā-paññā (Wisdom from meditation), which made up for helping others with Kāmaśāstra-Mahākusala-citta until becoming Bhodisatva's perfect wisdom to Dhamma enlightenment. This was the ultimate level of Yana caused free from all defilements. This knowledge can destroy them and enlighten the happened four noble truths; suffering, causes of suffering, cessation of suffering and path leading to cessation of suffering.

Keyword: Conduct, Bodhisattva, Enlightenment

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญาที่เกิดจากการบรรลุนิพพานของพระพุทธเจ้า ธรรมคำสั่งสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้าเป็นประมวลความรู้ทางศาสนาระบบหนึ่ง เช่นเดียวกับประมวลความรู้ทางมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ที่เรียนกันอยู่ตามสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ประมวลความรู้ทางพระพุทธศาสนา ว่าด้วยสิ่งสำคัญคือ ธรรมชาติของชีวิต ธรรมชาติของจักรวาล จุดมุ่งหมายของชีวิต และทางไปสู่จุดมุ่งหมายของชีวิต (แสง จันทร์งาม, 2544 : 1) พระพุทธศาสนาได้ชื่อว่าเป็นศาสนาที่มุ่งเน้นเรื่องของการพ้นทุกข์ สอนให้รู้จักทุกข์ วิถีดับทุกข์ ให้พ้นจากอวิชชาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จากกิเลสทั้งปวงคือ ความโลภ โกรธ หลง เน้นการทำความเข้าใจ การปฏิบัติด้วยปัญญา การพิสูจน์หาข้อเท็จจริง จนมองเห็นเหตุและผลตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ตลอดจนสัตว์โลกที่เป็นไปตามกฎแห่งกรรม ด้วยความไม่ประมาทในชีวิตให้มีความสุขทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป ด้วยการสั่งสมบุญบารมีจนเข้าถึงการบรรลุนิพพานเป็นพระพุทธเจ้า ต้องบำเพ็ญบารมีเป็นเวลายาวนาน ซึ่งไม่มีการกระทำอะไรที่จะยาวนานเท่าการบำเพ็ญบารมีมาเป็นพระพุทธเจ้า ในระหว่างที่บำเพ็ญบารมีนั้น เรียกว่า พระโพธิสัตว์ คำว่าโพธิสัตว์ มาจากคำสองคำคือ โพธิ และ สัตว์ โพธิ หมายถึง การรูปแจ้งเห็นจริงสัมมาสัมโพธิญาณ ส่วนคำว่า สัตว์ หมายถึง สาระสำคัญหรือแก่นแท้ เมื่อรวมคำทั้งสองคำ จึงได้คำว่า โพธิสัตว์ หมายถึง ผู้เกี่ยวข้องอยู่กับความรู้ บุคคลผู้บำเพ็ญมรรค 4 เพื่อการบรรลุโพธิญาณ(ที.ม.อ. (ไทย) 43/94) ดังคำบาลีที่ว่า โพธิ วุจฺจติ จตุสฺส มคฺเคสุ ญาณํ(ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) 73/147-8)ซึ่งก็คือการบรรลุนิพพานนั่นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมหลังจากพระองค์ทรงพยายามในการแสวงหาโมกขธรรม เป็นเวลาถึง 6 ปี เมื่อตรัสรู้แล้ว ทรงมีพระมหากรุณาที่จะแสดงธรรมโปรดสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ โดยทรงทวนระลึกถึงอาหารดาบสกาลามโคตรและอุทกดาบสรามบุตร แต่ทั้งสองได้สิ้นชีพไปแล้ว จึงทรงคำนึงถึงปัญจวัคคีย์ที่เคยมีอุปการะแก่พระองค์ ได้เสด็จไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี แสดงธรรมจกกับปวัตตนาสูตรอันเป็นปฐมเทศนาภิกษุแรกจนสังฆรัตนะได้เกิดขึ้นในโลก หลังจากนั้น พระองค์ได้แสดงธรรมโปรดยสกุลบุตร พร้อมสหายอีก 54 คน จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงส่งพระอรหันต์ทั้ง 60 รูปไปประกาศพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นจากพุทธดำรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลายเราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อ

ประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่พสกนิกรและเทวดา... จึงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความ
งามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด จึงประกาศพรหมจรรย์ อันถึงพร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะ
บริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วน...” (วิมพา. (ไทย) 4/32/40)

หลังจากนั้นเป็นต้นมา พระพุทธองค์ทรงประกาศพระพุทธศาสนาแก่ชาวโลก ตลอด
ระยะเวลา 45 พรรษา จวบจนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน และการพิจารณาตามรูปคำนี้ กล่าวได้
ว่า พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นตั้งแต่พระพุทธเจ้าเริ่มบำเพ็ญบารมีในชาติที่พบพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่
ปิงกร จนถึงปรินิพพาน ส่วนการพิจารณาเหตุการณ์ในประวัติพระพุทธศาสนา อาจแบ่งช่วงการเกิดขึ้น
ของพระพุทธศาสนาเป็น 2 ช่วง (พระมหาบุญเรือง ปลูกวชิโร, 2547 : 1) คือ

ช่วงแห่งการค้นพบ นับเอาตอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้จนตรัสรู้สมาธิญาณภายใต้
ร่มโพธิพฤกษ์ วันเพ็ญเดือนวิสาขะ (เดือน 6) ก่อน พ.ศ.45 ปี ภายหลังจากการได้บำเพ็ญเพียรอย่าง
หนักเป็นระยะเวลาถึง 6 ปี เราอาจเรียกช่วงเวลาดังกล่าวว่าเป็นช่วงของการเกิด “พุทธะ” และช่วง
แห่งการประกาศ นับเอาตั้งแต่ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยประกาศพระศาสนา โดยการ
แสดงพระธรรมเทศนาแก่กัณท์แรกโปรดปัญจวัคคีย์ อันมีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นหัวหน้าที่ป่าอิสิปตน
มฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ตรงกับวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ก่อน พ.ศ. 45 ปี ภายหลังจากตรัสรู้
แล้ว 3 เดือน เราอาจเรียกช่วงเวลาดังกล่าวว่าเป็นช่วงแห่งการเกิด “ศาสนา”

อย่างไรก็ตาม การกำหนดช่วงเวลาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่า “นิทาน” มี 3 คือ
ทุเรณินทาน อวิทูเรณินทาน และสันติเกนิทาน ทุเรณินทานคือเรื่องราวที่กล่าวถึงตั้งแต่พระมหาสัตว์ได้ตั้ง
ปวารณาอย่างจริงจัง ณ เบื้องบาทมูลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปิงกร จนถึงจุดจากอัตภาพมาเป็น
พระเวสสันดรไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต อวิทูเรณินทาน คือเรื่องราวตั้งแต่จุดจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึง
บรรลุปะริสัพพัญญุตญาณที่ควงไม้โพธิ์ และสันติเกนิทาน คือเรื่องราวที่มีอยู่ในที่ต่าง ๆ นับตั้งแต่เริ่ม
ตัดสินพระทัยประกาศศาสนาถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542 : 4) เฉพาะใน
ทูเรณินทาน กล่าวถึงเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ได้รับการพยากรณ์จาก
พระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปิงกร จนถึงชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดร ดังกล่าวไว้ในคัมภีร์ชาดก

ชาดกในพระสุตตันตปิฎก เรียกว่านิบาตชาดก มีทั้งหมด 547 เรื่อง อยู่ในขุททกนิกาย
เป็นพวกคำสอนปลีกย่อยหรือคำสอนขนาดเล็ก ซึ่งมีอยู่ 15 เรื่อง ได้แก่ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิ
ติวุตถกะ สุตต-นิบาต เปตวัตถุ วิมานวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิเทศ ปฏิสัมภิทามรรค อปทาน

พุทธวงศ์ จริยาปิฎก(สืบทศั ธรรมชาต, 2542 : 17) ชาตคในพระไตรปิฎกเล่มที่ 27 และ 28 ทุกเรื่องจะมีแต่ตัวคาถา คือบทร้อยกรอง เนื้อความอาจจะมีเฉพาะแก่นของนิทานนั้น ไม่มีเนื้อเรื่อง ไม่มีเหตุการณ์ หรือบางที่อาจจะมีเพียงคำพูดที่ปรากฏในเรื่องนิทานที่อาจเป็นการเตือนให้นึกถึงเนื้อเรื่องคาถาในแต่ละเรื่องมีจำนวนไม่เท่ากัน มีตั้งแต่ 1 คาถา ไปจนถึง 1,000 คาถา คือเรื่องมหาเวสสันดรชาตค ด้วยเหตุนี้จึงมีการแบ่งหมวดของชาตคตามจำนวนคาถาในแต่ละเรื่อง ชาตคใดมีจำนวนคาถาเท่ากัน ก็รวมอยู่ในหมวดเดียวกัน แต่ละหมวดเรียกว่า “นิบาต” มีทั้งสิ้น 22 นิบาต(รินฤทัย สัจจพันธุ์, 2548 : 28-29)

ในแต่ละนิบาตนั้นก็จะมีพูดถึงเรื่องของพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระโพธิสัตว์จะเป็นตัวละครหลักในชาตค มีจริยาวัตรที่สะท้อนออกมา เพื่อเป็นเครื่องสอนใจ บางครั้งอาจจะถือกำเนิดในมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง สัตว์เดรัจฉานบ้าง จริยาวัตรพระโพธิสัตว์ที่สะท้อนออกมาผ่านกระบวนการบำเพ็ญบารมี 10 ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี จริยาวัตรเหล่านี้ตัวละครในชาตคเป็นผู้แสดงบทบาท จุดประสงค์สำคัญคือต้องการที่จะบรรลุธรรมเป็นพระศาสดาเอกของโลก

จริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชาตค

จริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ปรากฏครั้งแรกตอนที่พระพุทธองค์ทรงเล่าประวัติของพระองค์ในสมัยที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรสร้างบารมีธรรม ตั้งแต่อดีตชาติจนถึงชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้ธรรม แตกต่างกันไปตามลักษณะการเกิดของพระโพธิสัตว์ในชาตินั้น บางครั้งพระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรเสวยชาติเป็นสัตว์ เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ มีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ชาตคหลายเรื่องด้วยกัน ซึ่งมีประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาในบทนี้ ประกอบไปด้วย ความเป็นมาของชาตค และจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชาตค

1.ความเป็นมาของชาตค

ชาตค มีกำเนิดมาจากนิทานเปรียบเทียบและตำนาน มีมาตั้งแต่สมัยโบราณได้รับการบอกเล่าถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง เรื่องราวเป็นส่วนหนึ่งของนิทานพื้นบ้านที่เป็นรู้จักกันดี จึงเป็นไปได้ว่าเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเทศนาพระองค์ทรงคุ้นเคยกับนิทานเหล่านี้ดี จึงได้เล่านิทานเหล่านี้เป็นตัวอย่างประกอบพุทธพจน์ เนื้อหากล่าวถึงหลักธรรมคำสอนใน

พระพุทธศาสนา สาระสำคัญคือความดีงามและศีลธรรมในนิทาน หลังจากที่พระองค์ปรินิพพานได้ 3 เดือน มีการสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นเป็นครั้งแรก มีการรวบรวมชาดกไว้ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย (สุชีพ ปุณณานูปา, 2515 : 11) และราวพุทธศตวรรษที่ 3 นิทานเหล่านี้เป็นที่รู้จักในนามของ “ชาดก” เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้า เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 5 – 6 ชาดก ได้รับการบันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรกในลังกา แต่เอกสารเหล่านั้นได้สูญหายไป คัมภีร์ฉบับที่เก่าที่สุดที่บันทึกเกี่ยวกับชาดกที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบัน เป็นคัมภีร์ที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้(เอลิซาเบธ เรย์, แคลร์ โรเซนฟีลด์และโดโรธี เบลีย์, แปลโดย สนทธีวรรณ อินทรลิม, 2524 : 4-5) ซึ่งถือว่าชาดกเป็นเรื่องราวการบำเพ็ญจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

คำว่าชาดกหรือชาดกแปลว่าผู้เกิดมีรากคำมาจากธาตุ (Root) ว่าชนแปลว่า “เกิด” แปลงชนธาตุเป็นชาลงตปัจจัยในกิริยาภิธานปัจจัยตัวนี้กำหนดให้แปลว่า “แล้ว” มีรูปคำเป็น “ชาต” แปลว่าเกิดแล้วเสร็จแล้วให้ลงปัจจัยต่อท้ายอีกสำเร็จรูปเป็น “ชาดก” อ่านออกเสียงตามบาลีสันสกฤตว่า “ชา-ตะ-กะ” แปลว่าผู้เกิดแล้วเมื่อนำคำนี้มาใช้ในภาษาไทยเราออกเสียงเป็นชาดกโดยแปลงตเป็นดและให้กเป็นตัวสะกดในแม่กกคำว่าชาดกหมายถึงการเล่าถึงพระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิดถือเอากำเนิดในชาติต่าง ๆ ได้ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมากบ้างน้อยบ้างตลอดมาเป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่

อีกนัยหนึ่งชาดกหมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่งในจำนวนคำสอนเก้าอย่างທີ່เรียกว่า “นวัคสัตตศาสนา” แปลว่าคำสอนของพระศาสดามหามงคล 9 คือ (1) สุตตะพระสูตรทั้งหลาย รวมทั้งพระวินัยปิฎกและนิตยเทศ (2) เที่ยยความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน (3) เวยยาकरणะ ไวยาकरणคือความร้อยแก้วล้วนได้แก่พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมดและพระสูตรที่ไม่มีคาถาเป็นต้น (4) คาถาความร้อยกรองล้วนเช่นธรรมบทเถรคาถาเถรคาถาเป็นต้น (5) อุทานได้แก่พระคาถาพุทธอุทาน 82 สูตร (6) อิติวุตตะกะพระสูตรที่เรียกว่าอิติวุตตะกะ 110 สูตร (7) ชาดกชาดก 547 เรื่อง (8) อัပ္ภุตธรรมเรื่องอัศจรรย์คือพระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัศจรรย์ต่างๆ (9) เวทลละพระสูตรแบบถามตอบที่ให้เกิดความรู้และความพอใจแล้วซักถามยิ่งๆขึ้นไป เช่นจุฬเวทลสูตรมหาเวทลสูตรเป็นต้น(ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) 27/บทนำ/7) เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนตามที่กล่าวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเรียกว่า “นวัคสัตตศาสนา” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2538 : 264) เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในอดีต

(แปลก สนธิรักษ์, 2506 : 118) ฉะนั้นเมื่อกล่าวโดยสรุปคำว่า ชาตกมีความหมาย3อย่างคือ1) ชาตก หมายถึง เรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระองค์ได้เสวยชาติเป็นมนุษย์บ้างอมมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง เป็นพรหมบ้าง ตามแต่ละชาติ2) ชาตก หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าหนึ่งในจำนวน9อย่างที่ว่า “นวัคคตฤศาสน” คำสอนของพระศาสดาที่แสดงถึงบุรพจริยาที่ทรงบำเพ็ญมี 547 ชาตก3) ชาตก หมายถึง คัมภีร์หนึ่งในจำนวน15เล่มของคัมภีร์ขุททกนิกาย

2. แนวคิดเรื่องโพธิสัตว์

เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ เบื้องต้นควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ โดยผู้วิจัยได้วางกรอบไว้ 2 ประเด็นได้แก่ ความหมายของพระโพธิสัตว์ และประเภทของพระโพธิสัตว์ ตามอรรถาธิบายต่อไปนี้

2.1 ความหมายของพระโพธิสัตว์

ในพระพุทธศาสนา คำว่า “พระโพธิสัตว์” ตามรูปศัพท์ในภาษาบาลีคือโพธิสตมาจากคำ 2คำคือ “โพธิ” และ “สตต” ซึ่งคำว่า โพธิประกอบรูปมาจากคำว่า “พุธ” ธาตุลง “อิ” ปัจจัยลงโยวิภิตลบีเสยแปลงชยเป็นชมได้ รูปเป็น “โพชโณ” แปลว่าปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้(พันธุรีประยูรทูลสมบุญ, 2546 : 531) ตำราไวยากรณ์โบราณให้ความหมายของ “พุธ” ธาตุไว้ต่างกัน2นัยคือนัยที่หนึ่งแปลว่ารู้เข้าใจและนัยที่สองแปลว่าเบิกบานและตื่น นักปราชญ์ส่วนใหญ่เห็นว่าธาตุ “พุธ” ควรมีความหมายว่ารู้หรือตรัสรู้ส่วนความหมายว่าบาน,ตื่นเกิดจากการตีความและนิยมใช้กันต่อมาภายหลัง (ประพจน์ อัครวิรุฬหาร, 2527)

ในคัมภีร์ ธาตุปปตีปิกา (หลวงเทพดรณานุศิษฐ์ (ทวีธรรมธัช), 2540 :36) แสดงความหมายของคำว่า “โพธิ” ไว้5นัยคือ (1) ต้นโพธิที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ดังบาลีว่าโพธิรุกขมุเลปฐมภาสิสมพุทโธ (2) มรรคซึ่งคู่กับผลดังบาลีที่ว่าโพธิวจจติจตุสมัคเคสุญาณ (3) สัพพัญญุตญาณดังบาลีที่ว่าปโปติโพธิวรฐิเมธโส (4) พระนิพพานดังบาลีที่ว่าปต วานโพธิมตตอสงขต (5) ชื่อนามดังบาลีว่าโพธิณเตราชกุมารโ

ในอรรถกถาวิปัสสีสูตร บทว่าโพธิสตตสเสวสโตนี้ได้แก่ผู้ตรัสรู้ชื่อว่า พระโพธิสัตว์ผู้มีญาณคือผู้มีปัญญาเป็นบัณฑิตจำเดิมแต่ทรงมีอภินิหารแทบบาทมูลแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายฉะนั้นจึงชื่อว่าพระโพธิสัตว์อนึ่งชื่อว่าโพธิสัตว์เป็นสัตว์ผู้จะเบิกบานบำเพ็ญบารมีจักเบิกบานโดยหาอันตรายมิได้อย่างแน่นอนเปรียบเหมือนดอกปทุมที่โผล่ขึ้นจากน้ำตั้งอยู่แล้วจักบานโดยสัมผัสแสงอาทิตย์อย่าง

แน่นอนฉะนั้นท่านจึงเรียกว่าดอกปทุมบานหนึ่งสัตว์ผู้ปรารถนาโพธิ์กล่าวคือญาณในมรรค4 ปฏิบัติอยู่
ผู้ที่ยังติดอยู่ในโพธิ์จึงชื่อว่าพระโพธิสัตว์ (ส.นิ.อ. (ไทย) 26/30/42-43)ดังนี้

ในอรรถกถาหาปทานสูตร บทว่าโพธิสัตว์คือสัตว์ผู้ฉลาดสัตว์ผู้ตรัสรู้อีกอย่างหนึ่งสัตว์ผู้
ฝึกฝนคือมีใจจดจ่ออยู่ในมรรค4กล่าวคือโพธิ์ชื่อว่าโพธิสัตว์(ที.ม.อ. (ไทย) 13/56/94)จริงอยู่พระ
โพธิสัตว์ทุกพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมี30 ทศทรงบริจาคมหาบริจาค (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุต
โต), 2553 : 140)ทรงบรรลุที่สุดแห่งญาติโลกัตถจริยาโลกัตถจริยาพุทธจริยาทรงดำรงอยู่ในอัทธภาพที่3เช่น
พระเวสสันดรทรงให้มหาทาน7ครั้งทรงยังแผ่นดินให้หวั่นไหว7ครั้ง ทรงกระทำกาละแล้วทรงอุปติใน
ภพสุติ(ที.ม.อ. (ไทย) 13/57/95)

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าความหมายของคำว่าพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทมี2ประการคือ
โพธิสัตว์หมายถึงบุคคลหรือสัตว์ผู้ซึ่งผู้ติดอยู่ในความรู้ (โพธิ์) พระโพธิสัตว์หมายถึงผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็น
พระพุทธเจ้าซึ่งความหมายทั้ง2อย่างนั้นเมื่อพิจารณาแล้วก็คือระดับการพัฒนาของผู้ซึ่งใน
ความรู้(โพธิ์) ไปสู่ระดับผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าโดยการบำเพ็ญบารมี10

2.2ประเภทของพระโพธิสัตว์

ในพระไตรปิฎกถึงไม่ได้แบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ไว้ชัดเจนแต่ก็สามารถจัดหมวดหมู่
ได้ตามที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติต่าง ๆ หรือแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ตามกาลเวลา เช่นพระ
โพธิสัตว์ในอดีต พระโพธิสัตว์ในปัจจุบัน พระโพธิสัตว์ในอนาคต ในอรรถกถาพระสูตรต้นตปิฎก ขุททก
นิกาย พุทธวงศ์ ได้แบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) **พระนิยตโพธิสัตว์** คือ
พระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน โดยได้รับการพยากรณ์ว่าจะจะเป็นพระพุทธเจ้า
ในอนาคต ในชาติที่ได้รับการพยากรณ์ จะต้องมีความสมบูรณ์และคุณธรรมพิเศษที่ เรียกว่า ธรรมสโมธาน
ครบทั้ง 8 ประการ 2) **พระอนิยตโพธิสัตว์** คือ พระโพธิสัตว์ผู้ยังไม่แน่นอนว่าจะได้ตรัสรู้เป็น
พระพุทธเจ้าหรือไม่ เพราะยังมิได้รับการพยากรณ์ว่าจะจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตจากพุทธเจ้า
พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง เนื่องจากมีธรรมสโมธานไม่ครบ (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) 73/162-254)

ในอรรถกถาจริยาปิฎก (ขุ.จริยา.อ. (ไทย) 74/36/663) ได้แบ่งประเภทพระโพธิสัตว์เป็น
3 ตามระดับปัญญาคือ**1) พระอุกฤษฏ์โพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญาแก่กล้า สามารถจะตรัสรู้ได้
รวดเร็ว ถ้าจิตโน้มไปทางสาวกโพธิญาณ ปรารถนาจะใคร่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นแล้วก็
อาจจะได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง 6 **2) พระวิปจิตัญญโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์

ผู้มีปัญญามัธยม อย่างกลาง ถ้าจิตน้อมไปทางสาวกโพธิญาณ ประารถนาใครจะได้สำเร็จเป็นพระ
อรหันต์ในชาตินั้นแล้วก็อาจจะได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง 6 3) พระเนย
โพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์มีปัญญาอย่างน้อย ต้องสร้างบารมีมาก ๆ ถ้าจิตน้อมไปทางสาวกโพธิญาณ
ประารถนาจะใคร่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นแล้ว ก็อาจจะได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมด้วย
ปฏิสัมภิทาญาณทั้ง 6

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าการแบ่งประเภทพระโพธิสัตว์ในจริยาปฏิภาณนี้ แบ่งตามระดับ
ปัญญาของพระโพธิสัตว์ แสดงถึงการสั่งสมบารมีที่แตกต่างกัน ที่สำคัญการแบ่งประเภทของพระ
โพธิสัตว์นั้นได้มีการแบ่งพระโพธิสัตว์โดยรวมตามหลัก 3 ประการ คือ ศรัทธา ปัญญา และความเพียร
โดยมีเวลามาเป็นตัวชี้วัดว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ บางทีบำเพ็ญจริยาวัตรบารมีไปอาจใช้เวลา
ยาวนาน ก็ทำให้เกิดความท้อถอยก็มี สิ่งสำคัญก็คือแสดงให้เห็นว่า การที่จะได้เกิดมาเป็นพระพุทธเจ้า
นั้นแสนยากลำบาก และโอกาสที่จะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้านั้นก็ยากเช่นกัน

2.3 การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดก

ความหมายคำว่า “บารมี” ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกตามพระสูตรต่าง ๆ แต่เดิม หมายถึง
ความเป็นเลิศเป็นของปัจเจกบุคคล ไม่ได้เน้นเฉพาะว่าต้องมีความเป็นเลิศในทางพุทธศาสนา ต่อมา
การใช้มากขึ้นในพุทธศาสนามีความหมายเปลี่ยนเป็นความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรม และในที่สุดก็ได้
เจาะจงว่าเป็นบารมี หมายถึง ความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรมเป็นการดับสิ้นแห่งอาสวกิเลส
ความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรม

ในสคารวสูตร หรือ สังคารวสูตร มัชฌิมปิณาสก อธิบายว่า “ บารมี คือความเป็นเลิศ
เป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิฏฐธรรม ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสกับภาริทธาชะว่า ภาริทธาชะ เราย่อม
กล่าวความต่างกันของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาใน
ทิฏฐธรรมแล้วย่อมปฏิญาณ คือ ยอมรับซึ่งอาทิพรหมจรรย์ บางพวกเป็นผู้ฟังตามกันมา เหมือน
พราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงไตรวิชา สมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศอันเป็นที่สุดแห่ง
อภิญญาในทิฏฐธรรมแล้ว รู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์ เพราะสักว่าศรัทธาเหมือนพวกนักตริกนัก
ใคร่ครวญ สมณพราหมณ์ทั้งหลายพวกหนึ่งเป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาใน
ทิฏฐธรรม ด้วยการรู้ยั้งแล้วซึ่งธรรมด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายอันไม่ได้ฟังกันมาก่อน ย่อมรู้เฉพาะซึ่ง
อาทิพราหมณ์ เราย่อมเป็นผู้หนึ่งแสดงให้เห็นว่า สมณพราหมณ์ทุกคนล้วนบรรลุความเป็นเลิศตาม

ลัทธิของตนผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นเลิศ คือถึงความเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในปัจจุบัน (ม.ม. (ไทย)
5/505/203)

คำว่า บารมี ในคัมภีร์พุทธวงศ์ อาจกล่าวได้ว่า นอกจากจะได้คำว่าบารมี ในความ
หมายถึงคุณธรรม 10 อย่างที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแล้ว คัมภีร์พุทธ
วงศ์ยังมีความหมายของคำว่าบารมีว่า เป็นเลิศเหมือนในคัมภีร์ระยะต้น ดังตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเล่า
ถึงเมื่อทรงเป็นพราหมณ์ มีนามว่าสุเมธและมาณพ มีนามว่าโชคติบาล ตามลำดับว่ามีวิชาความรู้ เรา
เป็นผู้เล่าเรียนทรงไว้ซึ่งมนต์เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งพระเวททั้งสามถึงแล้วซึ่งความเลิศ (ขุ.อุ. (ไทย)
1/124/46)

2.3 อุดมการณ์การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์

การทำอะไรก็ตามต้องมีอุดมการณ์ในการทำจึงจะประสบความสำเร็จ เป็นนักเรียน
นักศึกษาที่มีอุดมการณ์เรียนให้จบในระดับต่าง ๆ ตามที่ตั้งอุดมการณ์ไว้ นักการเมืองก็ต้องมี
อุดมการณ์ของนักการเมือง เข้ามาเป็นนักการเมืองแล้วต้องทำอะไร ก็ต้องว่าไปตามอุดมการณ์นั้นให้
สำเร็จ การเป็นพระโพธิสัตว์ก็เช่นเดียวกัน ย่อมต้องมีอุดมการณ์ของการเป็นพระโพธิสัตว์อุดมการณ์
ของพระโพธิสัตว์แบ่งเป็นดังนี้

1) เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ในขบวนการพัฒนาสู่ความเป็น พระโพธิสัตว์
ส่วนมากกล่าวถึงบารมีที่ควรบำเพ็ญและอธิบายถึงคุณลักษณะพิเศษของผู้ที่บำเพ็ญพระโพธิสัตว์ธรรม
เมื่อพระโพธิสัตว์ปฏิบัติตนจนกระทั่งความสมบูรณ์ปรากฏในระดับต่างๆ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็น
พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์จะได้รับคุณสมบัติพิเศษ อันเกิดจากการสั่งสมในแต่ละภพชาติโดยเฉพาะ
ชาติสุดท้ายที่จะตรัสรู้ คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ จะเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ บุคคลที่มีใจข้องเกี่ยวกับโพธิ
หรือผู้เห็นทุกข์ในการเวียนว่ายตายเกิด เพื่อจะยังตนและสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากวัฏฏะ
สงสารจึงเพียรพยายามสะสมคุณสมบัติเพื่อการบรรลุธรรมชาติแล้วชาติเล่า ผู้นั้นจึงเรียกว่าพระ
โพธิสัตว์ หรือ ผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังนั้น บุคคลใดก็ตามที่ตั้งใจจะเป็นพระโพธิสัตว์
จะต้องมีความปรารถนาอุดมการณ์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งคำว่า อุดมการณ์(ราชบัณฑิตยสถาน
,2542 : 953) นั้น มีความหมายว่าอุดมคติอันสูงส่งที่จูงใจมนุษย์ให้พยายามบรรลุถึง ส่วนคำว่า อุดม
คติ นั้น ก็คือจินตนาการที่ถือว่าเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริง ทางใดทางหนึ่งที่

มนุษย์ถือว่าเป็นความหมายแห่งชีวิตของตน ดังนั้นผู้ที่มีอุดมการณ์โพธิสัตว์ ก็คือผู้ที่มีเป้าหมายที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตนั่นเอง

2) เพื่อพ้นจากวิภวสงสาร พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมมีความสัมพันธ์กับพระโพธิสัตว์อย่างใกล้ชิด เพราะพระโพธิสัตว์ ก็คือพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ ซึ่งพระพุทธเจ้ามีจิตใจแน่วแน่เพื่อให้เกิดอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ต้องการยังตนและสรรพสัตว์ให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากสังสารวัฏ จึงทรงปฏิบัติและอบรมตนจนบารมีเต็มเปี่ยมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง จากนั้นช่วยเหลือสั่งสอนให้สรรพสัตว์หลุดพ้นตาม เป็นแบบอย่างที่ดีต่อผู้พบเห็นจนสามารถรู้แนวทางไปสู่ภาวะความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตได้ พุทธบุคคล บุคคลผู้บรรลุนิพพาน หรือบุคคลผู้เข้าสู่ความเป็นพุทธะ บุคคลผู้มีจิตหลุดพ้นจากอวิชชากิเลส หรือพุทธบุคคล เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ พระสัมมาสัมพุทธะหรือพระสัพพัญญุพุทธะ พระปัจเจกพุทธะ และพระอนุพุทธะหรือพระสาวกพุทธะ พระสัมมาสัมพุทธะ หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้เอง และสอนผู้อื่นให้รู้ตามด้วย พระปัจเจกพุทธะ หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้เฉพาะเองแต่ไม่อาจสอนธรรมที่ตนรู้นั้นแก่ผู้อื่นได้ ส่วนพระอนุพุทธะหรือสาวกพุทธะ หมายถึง ท่านผู้ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์โดยการรับฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า ผู้ที่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้านั้นจะต้องทำอย่างไร

ฉะนั้นทุกคนมีพุทธภาวะที่จะสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ การกระตุ้นพุทธภูมิตัวนี้ให้ปรากฏได้จากประเด็นแรก คือ การเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตหรือจากประเด็นที่สองคือ ให้พ้นจากวิภวสงสาร สามารถทำให้เกิดพุทธภาวะได้ เป็นการสร้างอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ ให้เกิดขึ้นในจิตสำนึก ทำให้เกิดการแสวงหาการดับทุกข์ แต่อุดมการณ์เหล่านี้จะยังยืนยวนยาวนานได้ขึ้นอยู่กับความมุ่งมั่นยึดถือในอุดมการณ์ ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาภูมิธรรมของตนเองให้สูงขึ้น

4. จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก

จริยวัตรหรือบารมีนั้นเป็นชื่อเรียกหัวข้อธรรมที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติเพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือเป็นหลักธรรมที่สั่งสมอบรมมาเป็นเวลายาวนานจนกลายเป็นความเป็นเลิศในสิ่งนั้นๆ หรือเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ เพื่อนำไปเป็นเครื่องมือในการเข้าถึงพุทธภาวะหรือกลายเป็นพระพุทธเจ้าเมื่อบารมีครบสมบูรณ์บารมีนั้นถือว่าเป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้วิเศษนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้าแต่ขั้นตอนและการปฏิบัติในการให้ความสำคัญแต่ละบารมีนั้นก็แตกต่างกันออกไป ดังเช่นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญจริยวัตรบารมี 10 ประการ อันปรากฏใน

คัมภีร์นิบาตชาดก ดังผู้วิจัยจะได้ยกขึ้นมากล่าวเพียง 10 ชาดก คือ 1) เวสสันดรชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรด้านทานบารมีเจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่าง ๆ โดยมีความกรุณา และอุบายโกศลกำกับอยู่มีลักษณะคือ การบริจาค มีรสคือการขจัดโลกในไทยธรรมมีความปรากฏ คือความไม่ยึดติด มีพื้นฐานคือวัตถุที่ควรบริจาคเป็นต้น ดังเช่นพระเวสสันดรโพธิสัตว์ 2) ภูริทัตตชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรด้านศีลบารมีมีความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำ ดังเช่นพระภูริทัตตโพธิสัตว์ 3) จุฬสตุสสมชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรด้านเนกขัมมบารมีมีการมีจิตคิดออกจากกามและภพอันมีการเห็นโทษของกามและภพทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการออกจากกามและภพ มีรสคือการอบรมประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา ดังเช่นพระเจ้าจุฬสตุสสมโพธิสัตว์ 4) มโหสถชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรด้านปัญญาบารมีมีความรู้สึกลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษของธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริงหรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่มีผิดพลาด มีรสคือความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีปสภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หลงมีพื้นฐานคือสมาธิหรืออริยสัจ 4 ดังเช่นพระมหาโหสถบัณฑิตโพธิสัตว์ 5) มหาชนกชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรด้านวิริยะบารมีคือการขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกายและใจโดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความพยายาม มีรสคือความอุปลัมภ มีสภาพที่ปรากฏคือการไม่ย่อหย่อน พื้นฐานคือเรื่องที่ทำให้มีวิริยะหรือความสังเวช ดังเช่นพระมหาชนกโพธิสัตว์ 6) ชันตีวาทีชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรด้านขันติบารมีมีการเกิดของจิตที่จะอดทนต่อความผิดอันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความข่ม มีรสคือความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่พอใจ มีสภาพที่ปรากฏคือความอดกลั้นหรือความไม่โกรธ มีพื้นฐานคือความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ดังเช่นขันตีวาทีดาบสโพธิสัตว์ 7) วิรูปบัณฑิตชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรด้านสัจจะบารมีมีการไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริงมีการเว้นกล่าวบางอย่างเป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการกล่าวไม่ผิดจากความจริงมีรสคือการกระทำภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง มีสภาพที่ปรากฏคือความดีความถูกต้อง มีพื้นฐานคือความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม ดังเช่นพระวิรูปบัณฑิตโพธิสัตว์ 8) มาตังคชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรด้านอธิฐานบารมีมีการตั้งมั่นสมาทานไม่หวั่นไหว ความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่าง ๆ อัน

กำกับด้วยความกรุณาอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการตั้งมั่นในโพธิญาณ ดังเช่นมาตังค์โพธิสัตว์ 9) สุวรรณสามชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรด้านเมตตาบารมีมีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลกอันมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรสคือการนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีสภาพที่ปรากฏคือความน่ารัก มีพื้นฐานคือการเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย ดังเช่นสุวรรณสามโพธิสัตว์ และ 10) มหานารทกัศสพชาดก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรด้านอุเบกขาบารมีมีการดำเนินไปสม่ำเสมอในความปรุ้งแต่งของสัตว์ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจอันขัดตอนุนนยะและปักษะ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือการเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏคือการสงบระงับจากความตึงเครียด มีพื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน ดังเช่นมหานารทกัศสพโพธิสัตว์

สรุปได้ว่า จริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดก ได้แก่กระบวนการหมั่นฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ มีคุณธรรมที่จะทำให้เป็นคนดีที่โลกต้องการ การเป็นคนดี เป็นที่ปรารถนาของทุก ๆ คน เป็นคนดีเพราะมีคุณงามความดี แต่คุณงามความดีในชีวิตจะมีขึ้นได้ ต้องเริ่มต้นจากการฝึกกาย วาจา ใจ ให้ใสสะอาดบริสุทธิ์ผ่องใส โดยเริ่มจากใจที่หยุดนิ่ง เนื่องจากใจที่อบรมด้วยการเจริญสมาธิภาวนาเป็นใจที่ตั้งมั่น สามารถรองรับธรรมะอันละเอียดลุ่มลึกภายใน เป็นเหตุให้เข้าถึงต้นแหล่งแห่งคุณธรรมความดีทั้งหลาย การปฏิบัติที่มีความมุ่งมั่นเพื่อความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ เรียกว่าการสร้างบารมีหรือการบำเพ็ญบารมี 10 ประการ

จริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ส่งผลต่อการบรรลุธรรม

พระโพธิสัตว์นั้นเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติที่แตกต่างมีความพิเศษกว่าคนและสัตว์ธรรมดาทางด้านสติปัญญาความสามารถและจุดหมายสูงสุดสิ่งที่ทำให้พระโพธิสัตว์แตกต่างจากสัตว์อื่นก็คือบารมีก่อนจะได้มาเป็นพระพุทธเจ้าพระโพธิสัตว์ทรงสร้างบารมีด้วยการเดินตามโพธิสัตว์จริยานับแต่การตั้งปณิธานปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตโดยการสร้างบารมีให้ครบถ้วนบริบูรณ์แล้วพระโพธิสัตว์ยังจะต้องมีคุณสมบัติอื่นอีกเพราะฉะนั้นธรรมเหล่าใดมีประเภทไม่น้อยเป็นร้อยเป็นพันเป็นโพธิสมภารเป็นคุณของพระโพธิสัตว์มีอาทิอย่างนี้คือธรรมเป็นปฏิกุญญามีอาทิจือมหากรุณาอันให้สำเร็จในที่ทั้งปวง บุญสมภารและญาณสมภารแม้ทั้งสองสุจริตของพระโพธิสัตว์มีกายสุจริตเป็นต้นอธิฐานมีสังจาธิฐานเป็นต้นพุทธานุมีมุตสาหะเป็นต้นธรรมเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณมีศรัทธาเป็นต้นอัธยาศัย

ของพระโพธิสัตว์มีอัธยาศัยไมโลภเป็นต้นเราข้ามได้แล้วจักข้ามต่อไปมหาปริสวิตกมีอาทิว่าธรรมนี้ของ
ผู้มีความมกน้อยธรรมนี้มิใช่ของผู้มีความมกใหญ่ธรรมมีโยนิโสมนสิการเป็นมูลบุญมีทานบารมี 10 เป็น
ต้น (ขุ.จรียา.อ.(ไทย) 74/52)

1. จริยวัตรด้านทานบารมีทาน คือ เจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่าง ๆ โดยมิ
ความกรุณา และอุบายโกศล กำกับอยู่มีลักษณะคือ การบริจาค มีรส คือการขัดใจละในไทยธรรมมี
ความปรากฏ คือ ความไม่ยึดติด มีพื้นฐานคือ วัตถุที่ควรบริจาค (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต),
2546 : 43-44. การให้ทานนั้นสิ่งที่ให้มี 2 อย่าง คือ วัตถุทานและธรรมทาน และการให้ทานชนิดใดจะ
ให้ผลมากกว่ากัน เมื่อพิจารณาวัตถุทาน เช่น เงินทอง ข้าวปลาอาหาร หรือสิ่งที่จำเป็นทางกายอื่น ๆ
เมื่อให้แล้วไม่คงทน คงอยู่ได้ไม่นาน แต่ธรรมทานคือการให้ความรู้ความเข้าใจในระดับที่ทำให้จิตใจ
เป็นอิสระปราศจากสิ่งเศร้าหมองทั้งปวง ทำให้เกิดทานบารมีเพื่อลดความโลภ ความโกรธ และความ
หลง ทำให้ผู้รับมีความสุขที่ยั่งยืน และยังไม่สูญหายไปจะติดตัวไปตลอด ดังเช่นเมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์
บำเพ็ญจริยวัตรเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร บำเพ็ญทานบารมี (ขุ.ชา.ม. (ไทย) 28/1677-
2440/447-560) การบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์เวสสันดร เป็นการสร้างบารมีด้วยวิธีการต่าง
ๆ การบริจาคทานก็เป็นวิธีการหนึ่งที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญและมีเป้าหมาย 2 ประการ คือ (1) เพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้ต้องการอาหารโดยมิได้จำกัดเพศวัยฐานะหรืออะไรทั้งสิ้น (2) เพื่อเป็นทางก้าว
ไปสู่สิ่งที่เรียกว่า สัมมาสัมพุทฺธะ หรือ สัมมาสัมโพธิญาณ(บุญย์ นิลเกษ,2534 : 29)

2) จริยวัตรด้านศิลปกรรมศิลป์ หมายถึง เย็น ดีเลิศ การกระทำ ปกติและสภาพปกติตาม
ธรรมชาติของทุกสิ่งและสุข อนึ่งศิลป์หมายถึงศีระะ ความเย็นและสันติ (วิสุทธิ. (ไทย) 1/9/ 2531)ศิลป์
เป็นสรณะสูงสุด เป็นอริยทรัพย์ ศิลป์เป็นภูมิของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการอาบน้ำโดยไม่ต้องมีน้ำ
เป็นการอบด้วยน้ำหอม เป็นเงาที่ติดตามตนเป็นเครื่องประดับศีระะที่คนต้องสวน เป็นวรรณะที่
ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการฝึกอันยอดเยี่ยม เป็นวิถีแห่งพรหมจรรย์ ถ้าบุคคลรักาศิลป์ เพราะเหตุที่มีศิลปนนั้นเขา
จะเป็นผู้องอาจ นำเกียรติมาสู่มิตรสหายและเป็นที่รักของคนดีทั้งหลาย ศิลป์เป็นอารมณ์อันประเสริฐ
(ขุ.เถร. (ไทย) 26/614/358) เป็นกฎคุมความประพฤติทั้งปวง เป็นที่ตั้งแห่งบุญ เป็นเนื่อานุบุญของ
ทานบริจาค เป็นพื้นที่เพาะปลูกความเป็นสหายของพระอริยะ เป็นความประพฤติทางกายวาจา ที่มี
ความกรุณาและอุบายโกศลกำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควร
กระทำ มีลักษณะคือการสมาทาน มีรสคือการทำลายความทุกข์ มีสภาพที่ปรากฏคือความเป็นของ

สะอาด มีพื้นฐานคือหิริโอตตปปะ ดังเช่นพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระภริยัตตโพธิสัตว์
บำเพ็ญจริยาวัตรศีลบารมี (ขุ.ชา.ม. (ไทย) 28/784-981/305-334)

3) จริยาวัตรด้านเนกขัมมบารมีเนกขัมมะ คือ การมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการ
เห็นโทษของกามและภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการออก
จากกามและภพ มีรสคือ การอบรมประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา ดังเช่นพระโพธิสัตว์
เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นจุฬาสตสมโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรเนกขัมมบารมี

4) จริยาวัตรด้านปัญญาบารมี ปัญญา คือ ความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษของ
ธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะ
ตามความเป็นจริงหรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรสคือ ความโอภาสในวิสัยเพียงดัง
ประทีปสภาพ ที่ปรากฏ คือ ความไม่หลง มีพื้นฐาน คือ สมาธิหรืออริยสัจ 4 ดังเช่นพระโพธิสัตว์
เสวยพระชาติเป็นมหาสถปนิตโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยาวัตรปัญญาบารมีส่งผลให้พระโพธิสัตว์มีปัญญา
บารมีแก่กล้าขึ้นตามลำดับและแก่กล้าถึงที่สุดในพระชาติสุดท้าย

5) จริยาวัตรด้านวิริยบารมี วิริยะบารมี คือ ความอุตสาหะพากเพียรละกิเลสของพระ
โพธิสัตว์ด้วยการบำเพ็ญทุกกรกิริยาอย่างแสนสาหัสจนแทบสิ้นพระชนม์ ซึ่งความเพียรแบ่งเป็น 2
ลักษณะ คือ การละบาป และการบำเพ็ญบุญ ผู้ที่ปฏิบัติความเพียรได้จะเป็นผู้ที่เจริญ เป็นการชำระใจ
ให้หมดจนปราศจากความชั่ว เต็มไปด้วยกุศลมีจิตใจที่ผ่องใสอยู่เสมอ ความเพียรในด้านของจิต
วิญญาณเรียกว่า วิริยะ เป็นความเพียรที่กล้าแกร่งหรือความเพียรที่จะประกอบสิ่งนั้น เป็นความเพียร
ที่ไม่ท้อถอยถึงแม้จะมีอุปสรรคนานัปการเป็นการขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกายและ
ใจโดยมีความกรุณา

6) จริยาวัตรด้านขันติบารมีว่าด้วยขันติมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การทำลายหรือแผดเผา
กิเลสให้หมดมลายไปดังข้อความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วเป็นผู้อดทนต่อความ
หนาวความร้อนความทิวกระหายเหลือบยุบลมแดดและการรบกวนแห่งสัตว์เลื้อยคลานเป็นผู้อดกลั้น
ต่อคำหยาบคำส่อเสียดเป็นผู้อดกลั้นต่อเวทนาทั้งหลายอาทิวาทิความทุกข์อันกล้า แข็งเฝ้าร้อนไม่น่ายินดี
ไม่น่าพอใจปราศชีวิตได้ซึ่งเมื่อเธอไม่อดกลั้นอยู่อาสวาระและความเร่าร้อนบิณฑกัณจะพึงเกิดขึ้นเมื่ออด
กลั้นอยู่ อาสวาระความเร่าร้อนความบิณฑกัณย่อมไม่มีแก่เธอนี้คืออาสวาระที่ต้องละด้วยการอดกลั้น

7) **จริยวัตรด้านสัจจบารมี** สัจจบารมี คือ การไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้น
กล่าวบางอย่าง เป็นต้นโดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การกล่าวไม่ผิดจาก
ความจริงมีรส คือ การกระทำภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏคือ ความดีความถูกต้อง มี
พื้นฐาน คือ ความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม การบำเพ็ญสัจจะบารมีของพระโพธิสัตว์มีความสำคัญมาก
ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นเป็นเครื่องหมายของคนดี

8) **จริยวัตรด้านอธิฐานบารมี** อธิฐานบารมี คือ การตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว
ความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่าง ๆ อันกำกับด้วยความกรุณาและอุบายโกศลกำกับมีลักษณะคือการ
ตั้งมั่นในโพธิญาณ พระโพธิสัตว์ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีจน จะต้องมียุติที่ประกอบด้วย
อธิฐานธรรม มีความมั่นคงเด็ดขาด ตั้งความปรารถนาเพื่อให้บรรลุผล เมื่อตั้งเป้าหมายสิ่งใดไว้ต้อง
หมั่นตั้งความปรารถนาอยู่เสมอ

9) **จริยวัตรด้านเมตตาบารมี** เมตตาบารมี คือ มีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่
จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่ โลกอันมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์ มีรส คือการนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีรส คือ การนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน
สภาพที่ปรากฏ คือ ความน่ารัก มีพื้นฐาน คือการเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

10) **จริยวัตรด้านอุเบกขาบารมี**

อุเบกขาบารมี คือ การดำเนินไปสม่ำเสมอในความปรุ้งแต่งของสัตว์ทั้งที่ น่าพอใจและไม่
น่าพอใจอันขัดตอนุนนยะ (คล้อยตาม) และปิกษะ(ความกระทบ,ติดขัด) โดยมีความกรุณาและอุบาย
โกศล กำกับ มีลักษณะ คือ การวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือ การเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏ คือ การ
สงบระงับจากความตึงเครียด พื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน พระโพธิสัตว์เจ้าผู้มีจิต
มุ่งหมายต่อพระโพธิญาณ ก็พยายามเสริมสร้างพระอุเบกขาธรรมให้เกิดขึ้นประจำจิต ไม่รักไม่ชังใน
สรรพสัตว์ไม่ว่าผู้นั้นจะคิดดีหรือร้าย ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ไปจนกว่าจะบรรลุถึงพระโพธิญาณ

สรุป

จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดก ได้แก่การบำเพ็ญจริยวัตรบารมีธรรม ซึ่ง
เป็นกระบวนการหมั่นฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ มีคุณธรรม เป็นวิถีทางของนักปราชญ์และ
บัณฑิต ที่จะทำให้เป็นคนดีที่โลกต้องการ การเป็นคนดีเป็นที่ปรารถนาของทุก ๆ คน บุคคลเป็นคนดี
เพราะมีคุณงามความดี แต่คุณงามความดีในชีวิตจะมีขึ้นได้ ต้องเริ่มต้นจากการฝึกกาย วาจา ใจ ให้ใส

สะอาดบริสุทธิ์ผ่องใส โดยเริ่มจากใจที่หยุดนิ่ง เนื่องจากใจที่อบรมด้วยการเจริญสมาธิภาวนาเป็นใจ
ที่ตั้งมั่น สามารถรองรับธรรมะอันละเอียดลุ่มลึกภายใน เป็นเหตุให้ เข้าถึงต้นแหล่งแห่งคุณธรรมความ
ดีทั้งหลาย การปฏิบัติตนเช่นนี้ของมนุษย์ที่มีความมุ่งมั่นเพื่อ ความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ เรียกว่าการสร้าง
บารมี หรือการบำเพ็ญบารมี มีความมุ่งหวังไปในการเป็น เครื่องช่วยทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุพระ
สัมมาสัมโพธิญาณ เพื่อประโยชน์ของสังคม บารมี ทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือการช่วยเหลือ
อนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส คือการกระทำความช่วยเหลือผู้อื่น หรือรสคือความไม่หวั่นไหว สภาพที่ปรากฏ
คือการมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นหรือสภาพที่ปรากฏ คือความเป็นพระพุทธเจ้า และมีพื้นฐานคือมหารัศมี
หรือมีพื้นฐาน คือความกรุณาและอุบายโกศล บารมีแต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกัน คืออาศัยกันขึ้น
ไปเป็นลำดับ ความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ
กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จในพุทธการกธรรม
ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าบารมีต่าง ๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือ ความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จ
แห่งพุทธภาวะ

References

- บุญย นิลเกษ. (2534). *อุดมการณ์ชีวิตแบบโพธิสัตว์ เล่มที่ 3 ตอนการบำเพ็ญทานบารมี*. เชียงใหม่ :
มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ วิทยาเขตเชียงใหม่.
- แปลก สนธิรักษ์. (2506). *พจนานุกรมบาลีไทย*. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*.
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิการศึกษา -เพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต).
- _____. (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- พระมหาบุญเรือง ปญฺญาวชิโร. (2547). *พระพุทธศาสนากับปรัชญา*. บุรีรัมย์ : ฝ่ายผลิตเอกสารและ
ตำรา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดพระพุทธบาทเขากระโดง
จังหวัดบุรีรัมย์.
- พันตรีประยุทธ์ หลงสมบุญ. (2546). *พจนานุกรมมคธ-ไทย*. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร.

รายงานสืบจากการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 8 และระดับนานาชาติ ครั้งที่ 1 เรื่อง “พระพุทธศาสนา กับ แนวโน้มโลกยุคใหม่ : วิถีครู
บาศรีวิชัยสู่อารยธรรมร่วมสมัย” “Buddhism and New Global Trends : The Footprint of Khrua Sriwichai Towards
Contemporary Civilization”

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2548). *นิทานชาดกฉบับเปรียบเทียบในคัมภีร์มหาเวสตุและอรรถกถาชาดก*.

กรุงเทพมหานคร : สถาพรบุ๊คส์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2542*. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์,
มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากร*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

แสง จันทร์งาม. (2544). *พุทธศาสนวิทยา*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์,

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2515). *พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน เล่ม 1*. พระนคร : เกษมบรรณกิจ.

หลวงเทพดรุณานุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช), (2540). *ธาตุบุปผีปีกา*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เอลิซาเบธ เรย์. แคลร์ โรเซนฟีลด์และโดโรธี เบลีย์. *ทศชาติ*. (แปลโดย) สนธิวิรุณ อินทรลือ.

(2524). กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร.